

RADOVI Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	2	411—427	Varaždin 1988.
---	---	---------	---------------------------------

UDK 8(091)(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

RAFO BOGIŠIĆ

HUMANIZAM U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

1.

Pojava i problem humanizma u sjevernim hrvatskim krajevima može se i mora se promatrati na više razina i u više relacija. Zbog osobitih političkih i društvenih uvjeta života u sjevernoj Hrvatskoj u Srednjem vijeku, potrebno je najprije raspraviti primjenu termina *humanizam* na ovo područje. Ta i takva rasprava dovest će, naime, do spoznaje o velikoj složenosti, zapravo razgranatoj pa često i snažnim unutarnjim protivurječjima označenoj primjeni termina, odnosno onoga što se pod tim terminom podrazumijeva.

I u zemljama u kojima je humanistički pokret bio veoma razvijen i u kojima je humanizam zahvaljujući historijskim, geografskim i kulturno-društvenim uvjetima doživljavao puni procvat (n. pr. Italija i primorski dijelovi Hrvatske), humanizam se očitovao u mnogo različitih slojeva, smjerova i razina. Kao i drugi kulturnoknjiževni pokreti i epohe tako i humanizam sadrži u sebi brojne strane, zahvate i brojne aspekte u kojima je djelovao i u kojima se javljao. Bez uzimanja u obzir te raznovrsnosti i brojnosti pojava humanizma i humanističkog pokreta ne može se nigdje u potpunosti objasniti. Svuda je to bio pokret velike složenosti i raznovrsne kulturne i književne djelatnosti i utemeljenosti.

Raznolikost i različita djelatnost humanista i raznovrsnost njihova opredjeljenja i usmjerenosti može se promatrati na razne načine. U tom pogledu može se primijetiti da su humanisti među primarnim ciljevima imali odgojnu namjeru, zatim naglašenu idejnu orijentaciju s obzirom na veliko poštovanje prema piscima i općenito ljudima antike, zatim izraziti književni cilj očitovan u velikom poštovanju prema pisanoj riječi, ali isto tako i neke druge važne kulturno-književne orijentacije. Humanisti su npr. imali posebno emotivan odnos prema znanstvenom aspektu promatranja svijeta, sklonost prema registriranju iskustva (npr. pravni i historijski spisi-

-kronike), ljubav prema filološkim znanostima, sklonost prema međusobnom komuniciranju i zlatnoj izolaciji istomišljenika, ljudi od duha i »kreposti«. Humanistički sklop bio je, dakle, veoma složen fenomen, a humanistički poticaj koji je ljude nukao i pokretao raznovrstan.

Složenost humanističkog opredjeljenja treba promatrati i s obzirom na sigurnu humanističku povezanost uz razdoblje koje je humanizmu prethodilo, uz epohu i kulturu Srednjega vijeka. Humanizam je u mnogome, zapravo u cijelom nizu svojih fundamentalnih zasada nadišao srednjevjekovne koncepcije i pobude i srednjevjekovni princip u cijelosti, ali se toga principa i svega što je iz njega proizlazilo humanisti nisu odriicali. Neposredna veza humanizma uz vjersko-odgojno i religiozno-spekulativno nasljeđe Srednjega vijeka vidljiva je i sigurna u književnoj, filozofskoj i kulturnoj praksi humanista, iako je upravo humanizam ozbiljno naćeo i uzdrmao mnoge zasade srednjevjekovne vjerske ideološko-filozofske prakse i koncepcije. U jedinstvu antagonizma i prožimanja vidljiv je dijalektički princip veze između dvaju najvažnijih humanistićkih principa: onoga sekularistićkog, svjetovnog, i onoga tradicionalnog, metafizićkog i vjerskog. To se oćitovalo u humanistićkoj filozofiji, ali i u cjelokupnoj humanistićkoj praksi, uvijek dakako ovisno o mjestu, vremenu i pojedinaćnoj humanistićko-književnoj pojavi i manifestaciji.

Ovaj dijalektićki sklop jedinstvenog humanizma i njegove plodne raznovrsnosti (s obzirom na književne vrste, na idejni koncept i na književnu praksu u cijelosti) treba imati posebno na umu u onim dijelovima i područjima, gdje je složenost historijskih uvjeta bila posebno vidljiva i istaknuta, a upravo takav slučaj bio je u sjevernoj Hrvatskoj u Srednjem vijeku. Relativno daleko od humanistićkih izvora, a bez razvijenih mediteranskih gradova, sjeverna Hrvatska je svoj humanizam oćitovala i doživjela u posebnim okvirima i uvjetima. Bili su to uvjeti tipićne srednjevjekovne države feudalizma, oznaćeni uz to neprosrednom blizinom nadiruće turske opasnosti.

U skladu s uvjetima i mogućnostima života u sjevernoj Hrvatskoj u 14. i 15. stoljeću treba razumjeti snažnu povezanost humanizma u tom dijelu uz srednjevjekovne tradicionalne oblike i poticaje. Srednjevjekovnu komponentu u humanistićkim pojavama i kulturno-književnim manifestacijama u sjevernoj Hrvatskoj treba pažljivo promatrati i uzimati u obzir. Mnoga književna oćitovanja nazgled sigurnog srednjevjekovnog karaktera ili neposredno poveznana uz srednjevjekovne tendencije imala su i jasni humanistićki vid. Naćelnj problem složenosti humanizma primijenjen na književnu situaciju u sjevernoj Hrvatskoj od 14. do 16. stoljećā dobiva tako izrazito individualno obilježje. I ovdje se, dakle, ponavlja istina kako jedna opća pojava u svojoj pojedinaćnoj primjeni moće imati i pojedinaćni, osobiti aspekt. Zapravo opća se pojava srednjevje-

kovne povezanosti i humanizma u sjevernoj Hrvatskoj na osobiti način ostvaruje i tako dobiva osobiti oblik, ali i najuspješnije se kao pojava realizira.

Drugo načelno-metodološko pitanje je: koliko se i u kojemu opsegu humanizam u sjevernoj Hrvatskoj može posebno razmatrati i regionalizirati. O književnosti u sjevernoj Hrvatskoj se uobičajilo govoriti kao o posebnom dijelu hrvatske književne baštine, a sad se postavlja pitanje, govoreći o humanizmu, možemo li posebno govoriti i o književnosti u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske, tj. u kajkavskim dijelovima ovoga područja.

S obzirom na administrativno-državni sistem vremena o kojemu je riječ to bi bile županije Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka, a s obzirom na crkvenu organizaciju cijeli taj prostor bio je u okviru Zagrebačke biskupije. U navedeni administrativnožupanijski i crkveni okvir spadao je i jedan dio današnje zapadne Slavonije. Zapravo cijelo to područje zajedno s još širim zahvatom i prema jugu i prema istoku u srednjem vijeku nazivao se Slavonijom. Sve su to okolnosti koje su u mnogome uvjetovale kulturni nastup svih sjevernih hrvatskih krajeva.

Osim administrativnih i crkvenih veza sa širim prostorima na istoku i na sjeveru prema Ugarskoj i etničkih i jezičnokulturnih prema jugu gdje su živjeli sunarodnjaci, sjevernu je Hrvatsku u širi krug povezivao i latinski jezik, ne samo kao službeni jezik crkve i države nego i kao književni jezik humanizma. Zato ćemo pri definiranju humanističke književnosti sjeverne Hrvatske morati uzeti u obzir ove navedene faktore pa će tako u obzir doći složeni kulturno-književni sklop u kojemu se sjeverozapadno područje Hrvatske može zamisliti kao središte. Te relacije uglavnom su geografskog karaktera, ali se mogu promatrati i na razinama pojedinih kulturnih pokreta i orijentacija te kretanja i migracija pojedinih književnih pravaca i ideja. Pri tome se ne možemo strogo držati principa da u taj krug uključujemo samo one koji su u sjevernoj Hrvatskoj rođeni ili u tom području djelovali. To može biti glavna, središnja orijentacija, ali ne i jedina odrednica za smještaj književnika u jednu tematiku i jedno područje.

U tom pogledu humanistička književna djelatnost u sjevernoj, odnosno sjeverozapadnoj Hrvatskoj povezana je na poseban način s djelatnošću humanista na kraljevom dvoru, najprije onom Matijaša Korvina u 15. stoljeću, a zatim Vladislava II. Jagelovića i Ivana Zapolje u 16. stoljeću. U 16. stoljeću sjeverna Hrvatska u humanizmu sudjeluje i u neposrednoj vezi s protestantizmom, a zatim i u sklopu rađanja književnosti na narodnom, kajkavskom jeziku. Sve su to čimbenici različita karaktera i različita podrijetla, ali svi se oni na svoj način uključuju u pojavu humanizma u sjevernoj Hrvatskoj (odn. srednjovjekovnoj Slavoniji). Šta više, svi ti čimbenici humanizam u ovom području uvjetuju.

Humanizam u sjevernoj Hrvatskoj tema je i problem koji u književnoj historiografiji nije uočen na zadovoljavajući način. Taj dio

hrvatske književne prošlosti, kao i neki drugi dijelovi te cjeline, nije ozbiljno proučen i nije privlačio onakvu pažnju kao što bi se to moglo očekivati. Nećemo ulaziti u razloge zašto je do toga došlo, ali možemo ustvrditi da su historiografsku nemoć uvjetovali nedostatak podataka i slabo poznavanje kulture i književnosti sjevernohrvatskih krajeva u Srednjem vijeku, a sve je to neposredno povezano mogućnostima i okvirima, prilikama i okolnostima u kojima se ta književnost rađala. Teške okolnosti i svojevrsni uvjeti života odredili su karakter književnog izraza i oblika, a on je imao i ima utjecaja i na književnu historiografiju. Još jednom se potvrdila istina da su rezultati i metodologija proučavanja jedne nacionalne književnosti nedjeljivo povezani s okvirnim uvjetima u kojima se odnosa književnost rađala i razvijala.

Ipak, iako oskudno i nedovoljno, u nauci su uočene činjenice i pojave koje jasno svjedoče o postojanju znatne srednjevjekovne i humanističke književne kulture u sjevernim hrvatskim krajevima. Prilozi nekih hrvatskih kroničara i istraživača pokazuju kako se hrvatska renesansna i barokna književnost na hrvatskom sjeveru nije razvijala i razvila samo na temelju poticaja sa strane, nego i na temelju vlastite, domaće tradicije. Novija istraživanja pokazuju da se pažljivim pristupom temi i problemu mogu uočiti i doznati pojedinosti koje ukazuju na istinu da je predrenesansna i renesansna kultura u sjevernim hrvatskim krajevima bila i bogatija i složenija nego što se to obično pretpostavlja.

2.

U 14., a pogotovo u 15. stoljeću, kad je Evropu stao uznemiravati i pokretati snažni kulturno-prosvjetni, prosvjetno-odgojni i kulturno-književni pokret, odjek tog pokreta osjetio se i u srednjeevropskim krajevima, u tzv. Panoniji. Na humanističke poticaje iz zapadne i srednje Evrope na svoj način reagirala je i sjeverna Hrvatska, u to vrijeme nazivana Slavonija. Pored već spomenutih, veze ovog kraja bile su snažne i s Italijom. Te veze su bile raznovrsne a često puta, npr. s obzirom na školovanje pojedinaca ostvarivane su istim putem. Na školovanje u Italiju odlazili su pojedinci iz sjeverne i južne Hrvatske. Razlika je bila u tome što su na sjeveru te veze održavane i pokretane od dvora i crkveno-administrativnih čimbenika, a u primorskim krajevima veze su išle iz gradova-komuna, odnosno komune-države Dubrovnika. Karakterom tih veza bit će, dakako, donekle uvjetovan i karakter humanističkog očitovanja u njegovim stvarnim i plošno-formalnim iskazima. Ipak onaj bitni unutarnji humanistički karakter pojave svuda će u hrvatskim krajevima i u hrvatskom humanizmu ostati isti, tj. složen i raznovrstan u mnoštvu oblika i opredjeljenja, ali jedinstven u humanističkoj povezanosti uz novi kulturni val.

Dokumente kulture i pismenosti iz ovih krajeva imamo odmah nakon osnivanja Zagrebačke biskupije (kraj 11. stoljeća), odnosno uporedo sa širenjem kršćanstva i nove nauke u okviru ćirilometodske baštine. Posvjedočuju to mnogi podaci o postojanju kulture, pismenosti i književnosti latinskog medija. Kao i drugdje bilo je to mahom u skladu s crkvenim vjerskim potrebama, ali se već od početka javljaju pri tome i znakovi izrazitije književne naravi (npr. dramski oblik obrednih igara u Zagrebu).

U 14. stoljeću u sjevernoj Hrvatskoj dolazi do snažnog razvoja školske prosvjete i pismenosti. U Zagrebu »već gotovo sto godina djeluje svojevrсна katedralna škola« (N. Klaić), osnovana zbog praktičnih crkvenih potreba, ali već od početka a posebno nakon reformiranja u 14. stoljeću škola vrši i vidljivu humanističku funkciju. Iako je to bila škola prvenstveno za kler i svećenstvo, u nju se upisuju i vanjski đaci (forenses) pa i oni siromašniji (scolares pauperes). Školu je reformirao biskup Augustin Kažotić (1303—1322), pa ona u 14. stoljeću ima izgrađenu nastavnu osnovu, širu i opsežniju od programskih osnovnih predmeta (gramatika i teologija). Nastava je organizirana na individualnom principu, osim brige o učenju nastavnici (lektori i skolastici) vode brigu o kvalitetu i sposobnosti pojedinih đaka (qualitas et capacitas). Doneseni su i propisi o plaćanju lektora, o školarini koju posebno plaćaju sinovi bogatih roditelja. Plan nastave (modus docendi) predviđao je u koje dane se radi ujutro, a u koje dane poslije podne. Prva zadaća škole bila je ovladati latinskim jezikom kao uvjetom za daljnje napredovanje. Osim gramatike sa sposobnijim učenicima obrađivala se logika, a s posebno sposobnim (capaces auditores) čitali su se pojedini pisci (auctores). Sa sposobnijim đacima se posebno radilo, njih se spremalo za daljnje školovanje. Školska biblioteka Kaptola imala je dovoljno knjiga za sve uzraste i klase. Biblioteka je imala knjige i za već školovane stručnjake. Može se također pretpostaviti da je osim zagrebačke katedralne škole u sjevernoj Hrvatskoj bilo još škola osnovnog obrazovanja (gradskih i samostanskih), ali o tome nemamo podataka.

Pored Kažotića u ovo vrijeme ističe se u Zagrebu pisac i humanist Ivan Gorički, rođen o. 1280. u okolici Daruvara. Pravo je studirao u Bologni, a nakon povratka u domovinu postao je arhiđakon Gorički i kao vrstan pravnik kancelar zagrebačke biskupije. Istakao se kao historiograf i pravnik. Sastavio je poznatu Kroniku svog vremena, zatim i jedan drugi povijesni spis o događajima u Slavoniji u 11. stoljeću. Kao biskupski kancelar u zagrebačkom Kaptolu zajedno s Kažotićem radio je na reformi zagrebačke kaptolske škole. Gorički je posebno poznat kao autor Statuta kojim su regulirani pravni odnosi zagrebačkog Kaptola s obzirom na kaptolske posjede u Zagrebu, Sisku i Varaždinskim Toplicama (o. 1358). U Statutima, podijeljenim u četiri dijela, govori se općenito o crkvenoj organizaciji i stanju na području koje Goričkog zanima, o dužnostima i odnosima crkve-

nih funkcionera, a na kraju autor navodi i dokumenta. Svojim radom »Ivan Gorički daje čitavom kulturnom životu Slavonije svoj pečat«, a smatra se i »ocem historiografije u ovom dijelu naše zemlje« (Nada Klaić). Baveći se pravom i historiografijom Gorički udovoljava potrebama svoje sredine i svog vremena, ali istovremeno naslućuje i prethodi humanističkim težnjama koje će i na tom području donijeti značajnih ostvarenja.

U 14. stoljeću u zagrebačkom kulturnom krugu, koji je realno i administrativno zapravo sjevernohrvatski kulturni krug toga vremena, postoji već živahna književna djelatnost. Zagrebački Kapitol, a zajedno s njim i Cazmanski, kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), djeluje kao središte pismenosti i kulture. Sastavljaju se isprave, prepisuju stare i oblikuju nove. U skriptoriju koji ima već znatnu tradiciju radi se za potrebe crkve i oblikuju se razni kodeksi, tako da već u 14. a pogotovo u 15. stoljeću imamo veći broj liturgijskih knjiga nastalih u toj sredini (K n i e w a l d). Ovi pisci nisu originalni stvaraoci, ali se u pojedinim kodeksima može naći i originalnih autorskih dijelova i odlomaka, posebno na onim mjestima gdje se je autor u tumačenju teksta ili propovijedi mogao prepustiti vlastitom poticaju.

Tijekom 15. stoljeća u slavonskom tj. sjeverno-hrvatskom kulturnom krugu djeluje nekoliko pisaca u čijem radu se osjeća pomak od isključive srednjovjekovne orijentacije prema humanističkom karakteru djela i djelovanja. To su Blaž od Moravče, Martin od Građena, Ilija od Draganića i drugi. Blaž iz Moravče i Martin od Građena studirali su kanonsko pravo u Padovi, vratili se u svoju zemlju, zauzimali ugledne položaje u crkvenoj hijerarhiji (kanonici), ali su djelovali i kao vrsni stručnjaci i pisci. Blaž iz Moravče zajedno s Jurjem iz Bežina, a za potrebe svoje sredine oblikovao je brevijar i tiskao ga u Veneciji 1484. (*Breviarium iuxta consuetudinem ac quotidianum observantiam chori ecclesiae Zagrabiensis moderatum ... magna cum diligentia revisum et fideli studio emendatum per venerabilem dominum Blasium, decretorum doctorem, archidiaconum de Kemleck et canonicum ecclesiae Zagrabiensis. Impressum Venetiis per Erhardum Redtolt de Augusta. Anno salutifere incarnationis MCCCCLXXXIIII*). Knjiga je, dakle, tiskana svega godinu nakon hrvatskog prvotiska, u znanosti je poznata kao »*Breviarium zagrabiensis*« i jedna je od najstarijih hrvatskih tiskanih knjiga.

Blaž iz Moravče je djelovao i kao pravni stručnjak. Komentirao je razna sudska rješenja i pri tome pokazao i stanovitu samostalnost. U jednoj bilješci Blaž ukratko opisuje svoj studij kanonskog prava u Ferrari (1. XI—31. XII 1462) i u Padovi (1463—1467) gdje je slušao predavanja profesora Angela de Castra, Antonija de Budrio i panormitanskog opata Nikolu Sikulca i gdje je promoviran za doktora kanonskog prava. Kao pravni stručnjak istakao se i Martin iz Građena koji je za potrebe svoje sredine 1467. g. prepisao jednu latinsku knjigu, odnosno pre-

davanje uglednog padovanskog profesora prava Angela de Perusio: »De Cautelis. Solennis et Copiosa Repetitio famosae legis: Admonendi »ss« de Jure jurando. Excellentissimi iuris utriusque doctoris D. Angeli de Perusio in florentissimo studio paduano ordinario legentis«. U kolofonu se Martin i predstavio: »Per Martinum de Gragena Canonicum Ecclesiae Zagrabiensis in dicto studio desudantem die secunda mensis Januarii A. D. 1467. feliciter explicit«. Kao pisac, prepisivač, kompilator i komentator spominje se sredinom 15. stoljeća i Ilija od Draganica. Među književnicima, prepisivačima 15. stoljeća spominje se i Ivan Petrovaradinac i Matija Miletinac. Prvi je na početku stoljeća, 1410, prepisao astronomsko-geografsko djelo Petra Alijaka »Petri de Aliaco Cardinalis Cameratentis de imagine mundi cum figuris super mappa mundi per Ioannem de Petro Varadino, 1410«, a Matija Miletinac je 1495. prepisao i veoma lijepo ukraasio jedan misal o čemu nas je sam informirao u kolofonu: »Explicit presens Missale per manus Mathei de Miletinez plebanique S. Pauli in Othnya Anno Domini Millesimo quadringentesimo Novagesimo Quinto«.

U drugoj polovici stoljeća (prema Krčeliću, umro 1497) djelovao je Marko iz Dubrave (Marcus de Dombro«, autor Anala pavlinskog reda (Chronicon Ordinis S. Pauli primi Eremitae), a koji je zatim i sam ušao u Anale Pavlinaca. Krčelić kaže za nj da je bio sklon slobodnim vještinama (liberalibus disciplinis), što uz sklonost kroničarskom radu ukazuje na jasne humanističke tendencije. Marko iz Dubrave je prvi originalni sjeverno-hrvatski pisac iz 15. stoljeća, autor čijim su se djelom služili i kasniji pisci-kroničari (Pongratz, Eggerer, Benger). Kukuljević za Marka iz Dubrave kaže da je bio osnivač i učitelj u lepoglavskoj pavlinskoj učionici. Među humanistima sjeverne Hrvatske značajno mjesto zauzima i Juraj Augustin iz Zagreba (Georgius Augustinus Zagrabiensis). Sačuvano je njegovo, istina maleno opsegom, ali zanimljivo djelo, latinska poslanica koju je 1450. g. pisao iz Ferrare gdje je učio u čuvenog humanista Guarina Veronensis-a. Poslanicu je naslovio ostrogonskom nadbiskupu Nikoli Ostphi koji je u to vrijeme boravio u Bologni. Grgur Augustin Zagrepčanin održavao je veze i s Janom Panonijem (tj. Ivanom Česmičkim).

Posebno mjesto među humanistima sjeverne Hrvatske u 15. stoljeću zauzima zagrebački kanonik Pavao »od Ivanića«, nazvan tako po mjestu rođenja (tvrđava Ivanić), a nazivan jednostavno i Pavao Ivanić. Bio je kanonik zagrebačke dijeceze, ali »na službi« u Varaždinu (rektor oltara sv. Pavla u varaždinskoj crkvi), a neko vrijeme i notar kraljevske kancelarije. Ivanić je dobio zadatak od Pavla varadinskog arhiđakona i tajnika dvorske kancelarije da skupi, sredi i priredi za tisak pisma uglednog humanista s kraljevskog dvora Ivana Viteza od Sredne. I pored znatnih teškoća koje je imao pri poslu, Ivanić je skupio

Vitezova pisma pa tako obavio ne samo jedno značajno kulturno djelo nego i pothvat naglašeno u stilu humanističke filološke škole i prakse. Ivanić je naime kao pravi humanist pisma ne samo skupio nego ih i prokomentirao vlastitim bilješkama učinivši to na način kako su to humanisti običavali činiti s djelima antičkih pisaca. Tim svojim postupkom Ivanić se ubraja među prve hrvatske humaniste filologije.

Izrazito humanistički postupak Pavla Ivanića karakterističan je čin koji na svoj način govori o povezanosti zagrebačko-varaždinskog humanističkog kruga s humanističkim krugovima na dvoru kralja Matije Korvina i o širokoj rasprostranjenosti djelovanja hrvatskih humanista. Na dvoru kralja Matijaša Korvina bilo je humanista iz raznih hrvatskih krajeva, a iz sjeverne Hrvatske osim Ivanića i četiri člana obitelji Vitez od Sredne bili su tu Martin iz Zagreba, poznat kao astronom i već spomenuti Georgius Augustinus Zagrabensis. Ovima treba pribrojiti i najuglednijeg hrvatskog humanistu na sjeveru Hrvatske Jana Panonija.

Humanistički krug na kraljevskom dvoru oblikovan je najviše zaslugom hrvatskog humanista Ivana Viteza od Sredne (r. o. 1405, Sredna, Križevačka županija). Nakon studija u Italiji veoma brzo se peo u crkvenoj i državno-diplomatskoj karijeri, pa je 1465. g. postao kancelar, ostrogonski nadbiskup i primas Ugarske. Na dvoru kralja Matije okupio je velik broj pjesnika, pisaca i učenjaka, a među njima najveći broj Hrvata. Osnovao je u Budimu Sveučilište i Akademiju, a biblioteku kralja Matije obogatio mnogim knjigama i dragocjenim rukopisima. I sam se istakao kao humanist pišući poslanice i govore.

Najpoznatiji pjesnik-humanist na kraljevskom dvoru bio je Jan Panonije (1434—1472), nećak Ivana Viteza. I on je prošao uobičajeni put studija u Italiji, a zatim crkvene i dvorske karijere. Istakao se kao svestrani humanist. Pisao je heksametre, epigrame, suvremenu kroniku u stihovima (Annales), epske mitološke pjesme, a bavio se i prevođenjem (s grčkog na latinski). Panonije se u krugu istakao ne samo kao humanist i erudit nego kao pjesnik velikog zamaha.

3

U 15. stoljeću započeta književno-humanistička djelatnost u sjevernoj Hrvatskoj nastavit će se i u 16. stoljeću. U cijelosti ta će djelatnost imati neke fundamentalne karakteristike očitovane već u 15. stoljeću, ali će se ukazati i ukazivati i nove. Stare tendencije bit će na planu već dobro poznatih kršćansko-vjerskih i humanističkih orijentacija iskazivanih na latinskom jeziku, a nove će biti u smislu buđenja renesansnog života i novog odnosa prema

suvremenosti iskazivanog također na latinskom, ali i na narodnom, kajkavskom književnom jeziku.

U ovo vrijeme, u 16. stoljeću, humanizam u sjevernoj Hrvatskoj moramo promatrati i na planu nekih novih kretanja i pokreta, a što će onda, barem djelomično, odrediti i neke tematske cjeline i područja. U tom pogledu, kao prvo, u 16. stoljeću oživjet će humanistička djelatnost na kraljevskom dvoru. Bilo je to poslije Matije Korvina na dvoru kralja Vladislava, zatim Ludovika i u punoj mjeri na dvoru kralja Ivana Zapolje (i austrijskougarskog kralja Ferdinanda). I sada, u 16. stoljeću na dvoru se opet našlo dosta humanista iz Hrvatske. Bili su to i sada kao i u prošlom stoljeću ugledni državni i crkveni dostojanstvenici, službenici kraljevstva i diplomati, a u privatnom životu izrazito učeni humanisti. To su Juraj Utišinić, Antun Vrančić, Statilić, Frankopan, Sirmienses i mnogi drugi.

Već u 15. a pogotovo u 16. stoljeću u vrijeme već zrelih i razvijenih univerzalnih humanističkih ideja i ostvarenja kulturni poticaji u sjevernu Hrvatsku dolazili su ne samo iz Italije, nego i iz drugih evropskih sveučilišnih i humanističkih središta (Prag, Krakov, Beč). Zna se tako da je u prvoj polovici 16. stoljeća na sveučilištu u Beču bilo dosta Zagrepčana i Varaždinaca te đaka i studenata iz drugih hrvatskih mjesta. U ovo vrijeme i hrvatski humanisti već uvelike odlaze iz svoje domovine i djeluju u raznim evropskim gradovima i humanističkim središtima hrvatski humanisti nastupaju, drže govore i predavanja, tiskaju svoje knjige i općenito govoreći igraju značajnu ulogu u univerzalnom humanističkom pokretu suvremene Evrope.

Na svom kraljevskom dvoru hrvatski su humanisti igrali prvo-razrednu ulogu ne samo u državnim i crkvenim poslovima nego i u humanističkom, kulturno-književnom pogledu. Osnivali su škole i fakultete, pisali razna književna djela (pisma, rasprave, poslanice, studije, putopise, kronike, filološke spise i sl.) održavali su veze s humanistima širom Evrope, nabavljali su knjige i osnivali knjižnice, sve to slijedeći i ostvarujući snažan humanistički princip svoga vremena. Činili su to hrvatski humanisti na kraljevskom dvoru na osobit način koristeći pri tome mogućnosti koje nisu imali u domovini. S druge strane djelujući na dvoru i izvan domovine nisu zaboravljali zemlju u kojoj su rođeni ni svoj zavičaj. Povezanost uz domovinu očitovali su na razne načine u prvom redu u trajnom zanimanju za sudbinu svoje domovine koja se u turskoj najezdi našla u smrtnoj opasnosti.

Među humanistima na Dvoru ugledno mjesto zauzimao je Stjepan Brodarić (o. 1480—1539) iz Jerošina u »gornjoj Panoniji«. Nakon studija u Italiji obavljao je ugledne funkcije u crkvenom i državnom aparatu, a postao je na kraju i kancelar kraljevstva. Veliki dio životne energije utrošio je u nastojanje da izmiri zavađene strane u Kraljevstvu i da potakne zemlju na borbu pro-

tiv Turaka. Uz veliku diplomatsku djelatnost bavio se i književnim radom: pisao je pisma, pjesme i poslanice i u njima upozoravao na unutarnju neslogu u kraljevstvu sluteći katastrofu koja se sprema. Molio je pomoć na sve strane ali uzalud. Došlo je do tragične bitke na Mohačkom polju u kojoj je i sam Brodarić sudjelovao kao kancelar. Preostalo mu je jedino da u posebnom humanističkom spisu opiše kako je i zašto došlo do katastrofe. Djelo je objavljeno u Krakovu (Broderith Stephani Illyrii, Regni Hungariae cancellarii Narratio de proelio quo ad Mohatzium anno 1526. Ludovicus Hungariae rex periit), i doživjelo je nekoliko izdanja (Basel, Frankfurt, Leipzig, Köln i dr.) Pored živog i impresivnog opisa bitke iznio je uvjerljivo razloge katastrofe. Tim djelom Brodarić se na izrazito literaran i humanistički način uključio u maticu hrvatske književnosti koja je još od glagoljaških vremena bilježila strašnu opasnost koja je Hrvatima prijetila od turskog prodora. Ono što je Jan Panonije fiksirao u pjesmama Stjepan Brodarić je učinio u svom historijsko-proznom spisu.

Za vrijeme studija u Italiji Brodarić je bio došao i do jednog rukopisa pjesama svog zemljaka Jana Panonija. Rukopis je prepisao i ostavio ga u Mlecima da se tiska, ali do toga nikada nije došlo.

S Mohačkom bitkom povezan je život i književno djelo i drugog jednog hrvatskog humanista: Bartula Đurđevića (1505—1570). podrijetlom iz Male Mlake kraj Odre. Kao štićenik ostrogonskog nadbiskupa sudjelovao je u Mohačkoj bitci, bio tamo i zarobljen i u zarobljeništvu proveo devet godina. Nakon bijega (preko Armenije, Sirije i Palestine) cijeli život putovao je Evropom i propovijedao borbu protiv Osmanlija. U tu svrhu napisao je cijeli niz djela i rasprava (De Turcarum ritu et ceremoniis; De afflictione tam captivarum quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum; De ritibus et differentiis Graecorum et Armeniorum; Prognoma sive Praesagium Mehemetanorum, primum de Christianorum calamitatibus deinde de suae gentis interitu, ex Persica lingua in latinum conversam; Pro fide christiana cum Turca disputationis habitae descriptio; De Turcarum moribus epitome; De origine imperii Turcarum eorumque administratione et disciplina, i dr.) u kojima opisuje turski život i običaje, uređenje turske države i vojske, a piše i o turskoj vjeri i povijesti. Djela su mu doživjela mnogo izdanja i bila prvorazredni suvremeni dokument o Turcima.

Osim hrvatskog i mađarskog jezika Đurđević je poznao latinski (na kojemu je pisao), zatim talijanski, a u zarobljeništvu je naučio turski, arapski, kaldejski, hebrejski i grčki. Na talijanskom jeziku je napisao opis svog hodočašća u Svetu zemlju (Specchio della peregrinazione delli piu notabili luoghi della Terra Santa) na kraju kojega je dodao i praktički rječnik za čitaoce (talijansko-hebrejski-arapsko-kaldejski), a uza nj i niz riječi, izraza i molitava

na hrvatskom jeziku s latinskim tumačem. Đurđevićeva sklonost jezičnim objašnjenjima dovela je u prijevodima do raznih drugih rječnika: hrvatsko-francuskog, hrvatsko-engleskog, hrvatsko-holandskog. Đurđević i posebno priča o hrvatskom jeziku u Turskoj donoseći vijest da je hrvatski dobro poznat u Carigradu i da se njim služi i sam car. Đurđević se tako osim na području historiografije, putopisa i geografije može smatrati i pionir hrvatske leksikografije.

Značajni humanistički rezultati i humanističke pojave mogu se u sjevernoj Hrvatskoj uočiti i u prodoru protestantizma do kojega je došlo u 16. stoljeću. Osim Istre ovi krajevi su bili glavni pravci kojima je protestantizam ulazio u Hrvatsku.

Dva su aspekta i dva načina na koja je protestantsko-humanističko djelovanje u sjevernoj Hrvatskoj može uočiti i pratiti. Prvi je onaj koji označava djelovanje pojedinih istaknutih pisaca-humanista podrijetlom iz ovih krajeva a koji su djelovali izvan svog rodnog kraja i koji su tim svojim radom dali značajne humanističke doprinose, a drugi je aspekt onaj koji registrira protestantsko-humanističke djelatnosti do koje je dolazilo na domaćem tlu. S obzirom na prvi aspekt treba imati u vidu u prvom redu djelo dvojice uglednih i značajnih pisaca kakvi su bili Andrija Dudić i Pavao Skalić.

Andrija Dudić (1533—1589) rođen je u Budimu, ali u obitelji podrijetlom iz Orahovice kod Krapne. Dudićevo podrijetlo ističu i biografi (*»Slavica origine«, »ex nobilissima familia croatica ortus«*). Nakon školovanja (Vroclav, Verona, Venecija, Padova) obnašao je ugledne dužnosti u državnoj i crkvenoj administraciji kraljevstva. Međutim, ubrzo napušta državne službe, udaljuje se od katolicizma, prihvaća protestantizam (kalvinizam, evangelizam), putuje evropskim zemljama, zadržava se najviše u Poljskoj, bavi se intenzivno znanošću i poezijom, i crkvenim pitanjima. Knjige mu se tiskaju u mnogim evropskim gradovima. Osim filozofije i teologije zanimao se i prirodnim znanostima (matematika, fizika, astronomija), historijom i medicinom. Svojim djelovanjem, znanstvenim i književnim radom Dudić postaje istaknuta ličnost evropskog humanizma 16. st. Potvrđuje se kao humanist čisto ga kova, veliki talenat i slobodoumni istraživač.

Naglašene humanističke sklonosti očitovao je i Dudićev suvremenik Pavao Skalić (1534—1575). Rođen u Zagrebu, a nakon školovanja i Skalić je trebao krenuti putem državne i crkvene karijere i službe. On to, međutim, nije mogao. Izrazito nemiran duh, sklon avanturizmu i promjenama putuje Evropom, dolazi na razne dvorove i susreće se s raznim ljudima i ulazi u učene krugove. Brilljantan i uvjerljiv u nastupu prijatan je u društvu i svagdje je, barem u početku, rado priman. Prišavši protestantizmu piše rasprave različita sadržaja: teološke, filozofske, historiografske, sudjelujući dakako u suvremenim teološko-filozofskim polemikama. Sastavlja vlastite genealogije i apologije, piše o poeziji i razvoju

znanosti i sl. Najvažnije i najznačajnije mu je djelo »Enciklopedia seu orbis disciplinarum, Basel 1859« (»Enciklopedija svih disciplina«) u kojemu je dao svojevrsnu sliku znanstvenog dometa svoga vremena. To djelo kao i sva druga Skalićeva djela rječito svjedoče o humanistu velikog dometa, o učenjaku i polihistoru širokog zahvata, a znanstveniku koji je bio ne samo istaknuta figura svoga vremena nego i pionir kasnijih znanstvenih putova (Enciklopedija).

Istovremeno dok se na tradiciji srednjovjekovnog latiniteta i u stilu humanističkih poticaja nastavlja književni rad na latinskom jeziku dolazi u sjevernoj Hrvatskoj do javljanja književnosti i na narodnom jeziku. Elemenata kajkavskog književnog jezika i izraza bilo je već ranije u glagoljaškim srednjovjekovnim tekstovima, ali se u sjevernoj Hrvatskoj upravo u ovo vrijeme, u 16. stoljeću javljaju i prva cjelovita djela na narodnom jeziku. Dakako, u ovo vrijeme kao i prije, postojala je i u ovim krajevima bogata usmena narodna književnost i književnost raznih anonimnih stvaralaca što se jasno vidi i u narodnim pjesmaricama kakva je npr. ona koja se pod nazivom Prekomurska čuva u Mariboru.

Na narodnom jeziku svoja su djela pisali Katarina Frankopan (Molitvene knjižice, 1561), Nikola Dešić (Raj duše, 1560), Ferenc Črnko (Opsada Sigeta), zatim kao već izgrađeni pisci i kulturno-književni djelatnici Ivan Pergošić (u. 1592) i Antun Vramec (1538–1587). Katarina Zrinski i Dešić idu putem tradicionalne pobožne tematike, a Črnko, Pergošić i Vramec na narodnom jeziku iskazuju nove humanističko-renesansne sadržaje. U stilu humanističke tradicije ovi pisci pišu pravne spise — komentare, povijesti i kronike, a izraz novog vremena očituju naglašenom brigom za ovozemaljski stvarni život te autorskom sklonošću da pojave poprate vlastitim stavom i odnosom. I Črnko i Pergošić i Vramec, svaki na svoj način, posizuju za temama koje su na dnevnom redu svakodnevice. Nošeni snažnim humanističkim poticajem ovi autori svoj rad približavaju neposrednoj čovjekovoj potrebi i aktualniji trenutka. Črnko želi istaknuti veličinu i tragičnost zbivanja koje prikazuje, Pergošić slijedi humanističku tradiciju svojih prethodnika-pravnika (Decretum, Nedelišće 1574) i domaćem terenu približava pravne norme svoga (izrazito klasnog) društva, a Vramec svoje bilješke i formulacije često označava kritičnošću svoga stava i odnosa (Kronika vezda znovič zpravljena kratka slovenskim jezikom po D. Antolu Pope Vramce Kanoniku zagrebačkem. Stampane v Lublane po Ivane Manline, leto 1578). U naizgled objektivno informativnoj kronici dosljedno traži i pronalazi načina da kaže svoje mišljenje. U drugom svom djelu napisanom na narodnom jeziku (Postila na sva leta, Varaždin 1586) Vramec se drži rituala i učenja službene crkve.

Pored književnosti na narodnom jeziku u svim hrvatskim krajevima u 16. stoljeću i dalje traje i živi književnost na latinskom jeziku. Neki autori pišu na obadva jezika pa se tipični hrvatski

književni polilingvizam očituje i u sjevernim hrvatskim krajevima. Kao i u vremenima ranog humanizma latinska književnost u 16. stoljeću, kao i ona pisana na narodnom jeziku, označena je dvostrukim generalnim usmjerenjem: jednim krakom u tematsko-idejnom pogledu nastavlja se na srednjovjekovnu pobožnu orijentaciju, a drugim krakom slijedi novije humanističke poticaje. Vramec je kao učeni bogoslov pomogao Blažu Škrinjariću koji je 1587. u Varaždinu tiskao svoje latinsko djelo »De agno pashali«, što je skup pobožnog razmišljanja o misteriju Kristove muke i uskrsnuća. Na drugoj strani Pergošić u latinski napisanom djelu »Praefationes et epistolae dedicatariae doctissimi et sancte vitae viri Desiderii Erasmi Rotterdami in quattuor Evangelistas, christianis hominibus lectu dignae«, objavljenom iste godine u Varaždinu, slijedi svoj humanističko-laički put. Pergošić tiska i uvodom prati Erazmovu parafrazu raznog odgojnog humanističkog štiva, jedan govor vojnicima i nekoliko pohvalnica.

Na narodnom i latinskom jeziku, kako se pretpostavlja, pisao je i Mihajlo Bučić. O ovom autoru, s obzirom na književnu djelatnost nemamo sigurnih podataka, ali kasniji književni historičari i kroničari (Glavina, Horany, Krčelić) spominju Bučićeva djela napisana na latinskom i hrvatskom jeziku, sva napisana u protestantskom duhu. Bučić je bio zaista prišao protestantizmu i zaštitu našao u Međumurju u Jurja Zrinskoga koji je i sam bio protestant. Zrinski je u svoje Međumurje bio doveo i putujuću tiskaru Rudolfa Hofhaltera u kojoj je, koliko zasad znamo, tiskan samo Pergošićev »Dekretum«, ali se misli da bi tu mogla biti tiskana i Bučićeva djela.

U drugoj polovici stoljeća pored spomenute književne i tiskarske djelatnosti u Međumurju i Varaždinu, a kao posljednji refleks humanizma u sjevernohrvatskim krajevima, u Zagrebu i širem zagrebačkom području oblikuje se i djeluje jedan novi humanistički književni krug. Središnja ličnost toga kruga bio je zagrebački biskup, zatim hrvatski ban i kraljevski namjesnik Juraj Drašković (1525—1587). Zna se da je pisao filozofske traktate, govore i propovijedi, ali se većina Draškovićevih djela nije sačuvala. U slavu Draškovića latinske panegirike su pisali Juraj Wyrfel i Gašpar Petričević, a latinske pjesme pisali su Martin Brigljević i Stjepan Berislavić koji se spominje i kao autor prigodne igre »Lusus Martis et Apolonis«.

U ovo vrijeme u sjevernoj Hrvatskoj se javljaju i autori prvih hrvatskih značajnijih kronika iz suvremenih zbivanja. Ivan Tomašić piše kroniku o hrvatskom kraljevstvu (*Chronicon breve regni Croatiae, do 1561*), Nikola Stepanović Selnički (1553—1602) piše o opsadi Petrinje (*Historia opsidionis Petriniae*), a Nikola Mikac o opsadi Siska (*Opsidio Sisciensis*). Zanimljiva je i kronika zagrebačkog kanonika Pavla Jagustića (1578—1649) »*Rerum memorabilium compendium*« te spisi Ben-

ka Vinkovića (1581—1642) koji predstavljaju plodnu građu o suvremenoj crkvenoj u općoj povijesti Zagreba i Hrvatske. Pravne rasprave pišu Franjo Iločki (1484—1555), Baltazar Dvornički (1564—1624), («Methodica processum directio») i Ivan Kitonić (1561—1619) čija su pravna djela (Centuria Certarum contrarietatem et dubietatem ex decreto tripartito; Directio methodica processus iudicarii) više puta tiskana.

ZAKLJUČAK

Humanizam u sjevernoj Hrvatskoj obilježen je karakteristikama hrvatskog humanizma u cijelosti. Kao i u drugim hrvatskim krajevima i ovdje je humanizam doživljavao tipičan proces od srednjekovnih latinskih poticaja do čistih renesansnih očitovanja koja će u 16. stoljeću pokazivati već zrele domaće nacionalne značajke. Izrasle iz prvotnih humanističkih poticaja te značajke će u 16. stoljeću prerastati u renesansni oblik.

Humanizam u sjevernoj Hrvatskoj pojava je složena i raznolika na svim razinama i u svim relacijama. Različitost se uočava u prvom redu na tematskom i idejnom planu, što je, dakako, u skladu i s pojavom književnih vrsta i oblika. Ta različitost trajat će u cijelom toku razvoja i trajanja humanizma. Vidi se to npr. prema važnosti koju Blaž iz Moravče i Martin od Građen a pridaju pravnoj literaturi što je prije njih u stvaralačkoj praksi svojih Statuta bio manifestirao već Ivan Gorički. Vidi se to, zatim, prema historiografsko-kroničarskom poslu što pokazuje Ivan Gorički i Marko iz Dubrave, a i prema želji i namjeri da se osnuje redovna nastavna organizacija, škola, što pokazuje sjajni primjer organiziranja zagrebačke kaptolske škole u 14. stoljeću ili nastojanje Marka iz Dubrave da sličnu školu osnuje u Lepoglavi. Vidi se to u jasnom filološko-humanističkom postupku Pavla Ivanića koji tiska i komentira pisma Ivana Viteza od Sredne, u postupku Ivana Petrovaradinca koji prevodi astronomsko-geografsko djelo, u sklonosti humanističkoj komunikaciji pomoću poslanice (Georgius Augustinus Zagrabiensis), a konačno, i pogotovo, u osobnim književno-pjesničkim zahvatima pojedinih komentatora i, nadasve, pjesnika kao što je Jan Panonije.

U 16. stoljeću humanizam je u sjeverno-hrvatskim krajevima u mnogome kretao starim putovima, ali se u novim vremenima humanistička ideja javljala i na novi način. Impulse i poticaje davali su novi uvjeti života, prvenstveno neposredna turska opasnost s istoka i prodor protestantizma sa zapada. Ova dva momenta djelovala su ne samo na opće humanističko kretanje i djelovanje nego i na humanističke znanstvene poticaje i rezultate. Uz pojavu protestantizma povezani su značajni znanstveni radovi hrvatskih humanista iz raznih disciplina, prvenstveno, dakako, iz područja teologije,

filozofije i historije, ali i iz prirodnih znanosti (Andrija Dudić). Isto tako značajni prilozi iz područja povijesti, etnografije i teologije nastali su kao rezultat dodira s Turcima i potrebe da se svijet upozna s onima koji prijete s istoka (Bartol Đurđević). Iz praktičnih potreba novih životnih uvjeta i općenitog napretka znanosti hrvatski humanisti stvaraju i pionirska djela iz područja filoloških znanosti. U svih se osjeća i naglašena sklonost polihistorizmu pa se u tom pogledu javljaju i pionirska djela enciklopedijskog oblikovanja i prezentiranja znanja. (Pavao Skalić). Sva ta djela i humanistički doprinosi humanista u sjevernim hrvatskim krajevima u skladu su s humanističkim ostvarenjima hrvatskih humanista iz drugih krajeva i na razini su s dobro poznatim humanističkim rezultatima u cijeloj Evropi. Kao i drugi hrvatski humanisti i oni, humanisti iz sjeverne Hrvatske, u općem evropskom humanističkom pokretu igraju zapaženu ulogu. Zajedno s humanistima iz drugih hrvatskih krajeva predstavljaju nedjeljivu cjelinu i dio evropskog humanističkog pokreta.

Humanističkim tendencijama prožeta je i djelatnost hrvatskih latinista iz druge polovice stoljeća okupljenih u tzv. zagrebački humanistički krug. Djeluju kao kulturno-književni i znanstveni nukleus i izraz »ostatka nekoć slavnog kraljevstva hrvatskoga«. U tom krugu pišu se filozofski traktati, govori i propovijedi (Juraj Drašković), pišu se pjesme (Martin Brigljević), ali se glavna pažnja posvećuje historijsko-kroničarskom radu (Nikola Stepović Seljički, Nikola Mikac, Ivan Tomašić, Pavao Jagostić) i suvremenim potrebama pravnog normiranja odnosa i posjeda (Franjo Iločki, Ivan Kitović). I historijsko-kroničarska i pravnička orijentacija hrvatskih latinista 16. stoljeća dobro je poznata u hrvatskoj humanističkoj tradiciji prošlog stoljeća, ali je sad, krajem 16. stoljeća ta »stara« humanistička orijentacija neposredno povezana uz suvremeni hrvatski politički i društveni život.

Humanističke ideje na sjeveru Hrvatske posebno su došle do izražaja u renesansnim vremenima, odnosno u književnosti na narodnom jeziku. U opisu sigetske katastrofe i u prikazu ljudi i događaja u opkoljenom Sigtetu do punog izražaja došla je humanistička želja da se postupanje ljudi ne samo pismeno fiksira i ovjekovječi, nego da se stanovita svojstva i činjenice iz čovjekova života istaknu. Zanimanje za pravnički postupak i red Ivana Pergošića ide tragom svojih prethodnika koji su fiksiranjem pravnih normi izražavali ne samo poseban odnos prema pisanoj riječi nego i zanimanje za ovozemaljski životni sustav. Historijsko-kroničarski rad Antuna Vramca slijedi humanistički princip i zbivanja uz koja Vramec, u skladu s tendencijama novoga vremena, naglašava i svoj osobni stav.

Osobni humanistički stav do punog izraza došao je i dolazio je i u neobičnim životnim postupcima, odnosno u izuzetnim biografijama nekih sjevernohrvatskih humanista. I oni koje je životni

impuls vodio preko širokih evropskih prostora (kao npr. Skalić, Dudić, Panonije, Đurđević i dr.) i oni koji su kao npr. Pergošić i Vramec ostajali u svojoj domovini, svi su oni svojom neobičnom i sasvim nekonvencionalnom biografijom i na taj način manifestirali vlastitu izrazitu pripadnost humanističkom konceptu života i življenja. Njihove biografije kao i njihova djela jasno ukazuju na novi odnos prema životu.

Jasan i siguran humanistički odnos i koncept očitovan je i u naporima oko tiskanja knjiga u Međimurju, u Nedelišću i u Varaždinu. Kao što su osobno životnim ponašanjem svoj humanistički stav spontano iskazivali, tako su u svjesnom i organiziranom nastojanju oko tiskanja i širenja pisane riječi taj isti humanistički stav iskazivali jasno i otvoreno. U isticanju ovoga kao i drugih humanističkih relacija nije od presudnog značaja kvantitativni princip, tj. pitanje koliko su knjiga napisali i tiskali. Bitna je činjenica i spoznaja da je i u sjevernim hrvatskim krajevima humanizam izrastao i živio na svim razinama i u svim relacijama. Kao i u drugim hrvatskim krajevima i ovdje se sve to događalo uprkos veoma, veoma teškim uvjetima i okolnostima u kojima je u to vrijeme hrvatski narod živio. Kao i drugdje u Hrvatskoj, humanizam je trajao i cvjetao uporedo s borbom naroda za opstanak. Ta činjenica i taj podatak hrvatski humanizam u cijelosti pa i ovaj u sjevernim krajevima ukazuje u posebnom svjetlu.

LITERATURA

- B. A. Krčelić: *Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV usque ad XVIII inclusive collectio*. Varaždin 1774.
- I. Bojničić: *Hrvati na bečkom univerzitetu u XIV i XV. vijeku*. Vijenac, 1879, br. 23.
- M. Breyer: *Nešto građe staroj hrvatskoj književno-kulturnoj povijesti*. Križevci, 1898.
- M. Breyer: *Prilozi k staroj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj*, Zagreb, 1904.
- S. Hegedus: *Analecta recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budimpešta 1906.
- F. Bučar: *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb, 1910.
- A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. I. Zagreb 1910.
- B. Vodnik: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1913.
- F. Bučar: *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj*. Varaždin 1913.
- Franjo Fancev: *Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vjekova njegove historije*. Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba, Zagreb, 1925.
- F. Fancev: *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj*. Zbornik kralja Tomislava. Djela JAZU 29. Zagreb, 1925.
- Franjo Fancev: *Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. v. Ljetopis JAZU 48. Godina 1934—1935*. Zagreb, 1936.
- K. Jireček: *O kulturnim vezama Ugarske i češke u 14. i 15. stoljeću*.
- C. Varady: *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma 1934.

- Franjo Fancev: Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova. Ljetopis 51. JAZU za 1936—7. Zagreb, 1939.
- T. Kardos: Kultura kralja Matije i Južni Slaveni. Jugoslavensko-madžarska revija, br. 3, 1940.
- D. Kniewald: Obred i obredne knjige zagrebačke stolne crkve 1094—1788. Zagreb 1940.
- A. Dabinović: Hrvati u vrijeme Matije Korvina. Hrvatsko kolo, XXIII.
- M. Grmek: Hrvati i sveučilište u Padovi. Ljetopis JAZU, 1957.
- D. Čučković: Korvinova knjižnica. Narodna knjižnica, 3—4. 1958, g. II.
- Đ. Novalić: O književnosti kontinentalne Hrvatske u 15. stoljeću. Izraz, XIII, 1, Sarajevo 1969.
- Krešimir Georgijević: Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb, 1969.
- N. Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zgb, 1971.
- D. Švagelj: Pjesnik Panonije Ivan Česmički. Zbornik radova posvećen VII. kongresu Jugoslavenskih slavista. Zagreb, 1972.
- D. Švagelj: Slavonske književne komunikacije. Osijek 1975.
- O. Šojat: Pregled hrvatske kajkavske književnosti od pol. 16. v. do pol. 19. Hrvatski kajkavski pisci I. Pet stoljeća ... 15/I. Zgb, 1977.
- J. Bartolić: Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih. Sjeverno-hrvatske teme I. Čakovec, 1980.
- A. Jembrih: Život i djelo Antuna Vramca. Čakovec: Zrinski 1981.
- M. Kurelac: Kulturna i znanstvena djelatnost Ivana Viteza od Sredne. Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU 12, Zagreb 1982.
- Nada Klaić: Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. Zgb, 1976. (U poglavlju »Kultura i školstvo, historiografija i umjetnost, str. 581—592, uz temeljitu obradu teme autorica navodi i potrebnu literaturu (J. Buturac, S. Škrebilin, L. Tkalčić, Lj. Ivančan, A. Markov, Lj. Karaman i dr.).
- M. Franičević: Povijest hrvatske renesansne književnosti. Zgb, 1983. Vidi na kraju knjige lit. o Janu Panoniju (Ivanu Česmičkom), Stj. Brodariću, Bartolu Đurđeviću, Andriji Dudiću, Pavlu Skaliću, Književnostj reformacije, Počecima kajkavske književnosti, Ivanušu Pergošiću, Antunu Vramecu, Mihalju Bučiću, Andriji Dudiću i Andriji Jamometiću).